

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
ІНСТИТУТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ**

03035, м. Київ, вул. Митрополіта Василя Липківського, 36; тел. (044) 248-91-14

Від 08.08.2016 № 2.1/10-1891

На № _____ від _____

Інститути післядипломної
педагогічної освіти

Про методичні рекомендації
щодо захисту прав та
соціального супроводу учнів
(студентів) у закладах освіти

На виконання п.п. 10, 15, 30, 32 Плану заходів Міністерства освіти і науки України з виконання Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 03.03.2016 №214, Інститут надсилає для практичного використання методичні рекомендації щодо захисту прав та соціального супроводу учнів (студентів) у закладах освіти. Просимо довести їх до відома керівників навчальних закладів та педагогічних працівників.

Рекомендації будуть розміщені на веб-сайті Інституту модернізації змісту освіти www.imzo.gov.ua.

Додаток на 18 арк.

В. о. директора

Ю. І. Завалевський

Методичні рекомендації з організації захисту прав і соціального супроводу учнів (студентів) у закладах освіти

Визначення термінології (відповідно до нормативної бази)

Соціальний супровід - вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу певних категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу.

У сьогоднішній педагогічній практиці поняття «соціалізація особистості» є одним з центральних і тлумачиться як процес інтеграції особистості в життя сучасного суспільства.

Соціалізація (лат. Socius - товариш, компаньйон, співучасник) - двосторонній процес: з одного боку, людина засвоює систему знань, норм і цінностей, що дозволяють їй функціонувати як повноправному члену суспільства; з іншого боку, вона не тільки користується соціальним досвідом, а й активно відтворює систему соціальних зв'язків, реалізує себе як особистість, впливає на життєві обставини оточуючих людей. Процес соціалізації - безперервний процес делегування соціальних прав і розширення обов'язків.

Соціально-педагогічні послуги - виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб.

Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в процесі своєї професійної діяльності здійснюють заходи з виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надають їм комплекс послуг у межах повноважень, визначених законодавством, інформують інших суб'єктів, органи опіки та піклування в разі необхідності здійснення комплексних заходів щодо захисту прав та інтересів дитини та надання підтримки батькам чи притягнення їх до відповідальності.

Завдання соціальної роботи у навчальному закладі:

Виявлення і дослідження соціальних проблем учнів (студентів) навчального закладу;

Вибір адекватних ситуації форм і методів соціалізації учнів (студентів);

Надання конкретної допомоги суб'єктам навчально-виховного процесу у вигляді психологічної, педагогічної, правової підтримки з метою захисту прав учнів (студентів).

Формування толерантних та гуманних відносин.

Напрями діяльності:

діагностична: визначення проблем учнів (студентів) у відносинах з мікросередовищем (класом, групою тощо);

прогностична: передбачення тенденцій, наслідків і шляхів соціалізації учня (студента) у різних соціальних середовищах (класі, групі, позашкільному навчальному закладі, команді, сім'ї, групі однолітків тощо);

проектувально-конструктивна: моделювання ситуацій соціально-психологічної та/або педагогічної підтримки розвитку особистості в її мікросередовищі;

організаційно-перетворювальна: визначення і допомога у створенні умов для успішної самореалізації у навчально-виховному процесі освітнього закладу соціально незахищених осіб;

просвітня: пропагування й впровадження оптимальних моделей і проектів соціальної адаптації в освітньому закладі і соціумі (класі, групі, позашкільному навчальному закладі, команді, сім'ї, групі однолітків тощо);

комунікативна: безпосередня і опосередкована підготовка громадської думки, залучення фахівців (педагогів, психологів, правозахисників, громадських діячів, журналістів, лікарів тощо) до взаємодії і співпраці для захисту прав дітей (молоді);

дослідницько-узагальнююча: аналіз власного досвіду, пошук перспективної інформації про технології, методи, системи соціальної адаптації учнів (студентів) у різних соціокультурних середовищах (класі, групі, позашкільному навчальному закладі, команді, сім'ї, групі однолітків тощо);

Зміст діяльності щодо захисту прав та соціальному супроводу у навчальних закладах.

Соціальні послуги відповідно до *Закону про соціальні послуги надаються: (Абзац перший частини п'ятої статті 7 в редакції Закону № 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012)* дітям та молоді, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.

Відповідно до 8 статті *Закону України про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю від 21.06.2001 № 2558-III у редакції від 28.12.2015* соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді здійснюється в порядку, визначеному законодавством, шляхом надання комплексу соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді, що передбачає:

- надання психологічних послуг з проведення психодіагностики, психологічної корекції, психологічної реабілітації, надання методичних порад;
- формування здорового способу життя, збереження здоров'я сімей, дітей та молоді;
- інформування з питань працевлаштування та сприяння в цьому;
- соціальну адаптацію, соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- задоволення матеріальних потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, згідно із законодавством;
- захист прав та інтересів осіб, посередництво у представництві інтересів сімей, дітей та молоді;
- виявлення, підтримка талановитих дітей та молоді;
- поширення просвітницьких та культурно-освітніх знань, об'єктивної інформації про види соціальних послуг, формування відповідального ставлення суспільства до соціальних проблем.

Робота з різними категоріями учнів (студентів), що можуть бути незахищеними

I. Захист прав та соціальні послуги дітям–інвалідам у навчальних закладах

1.1. *Нормативна база:* Закон України Про охорону дитинства від 26.04.2001 № 2402-III у редакції від 21.02.2016, Закон України Про реабілітацію інвалідів в Україні від 06.10.2005 № 2961-IV у редакції від 09.12.2015, Закон України про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні від 21.03.1991 № 875-XII у редакції від 01.04.2016,

1.2. *Нормативне визначення та забезпечення цільової категорії діти-інваліди з числа вихованців, учнів, студентів.*

Стаття 21. Держава гарантує інвалідам дошкільне виховання, здобуття освіти на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям. Дошкільне виховання, навчання інвалідів здійснюється в загальних або спеціальних дошкільних та навчальних закладах. Професійна підготовка або перепідготовка інвалідів здійснюється з урахуванням медичних показань і протипоказань для наступної трудової діяльності. Вибір форм і методів професійної підготовки провадиться згідно з висновками медико-соціальної експертизи. При навчанні, професійній підготовці або перепідготовці інвалідів поряд із загальними допускається застосування альтернативних форм навчання. Обдаровані діти-інваліди мають право на безплатне навчання музики, образотворчого, художньо-прикладного мистецтва у загальних навчальних закладах або спеціальних позашкільних навчальних закладах.

Стаття 22. За інших рівних умов переважне право на зарахування до вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладів мають інваліди та діти з малозабезпечених сімей, у яких:

- обидва батьки є інвалідами;
- один з батьків - інвалід, а інший помер;
- одинок матір з числа інвалідів;
- батько - інвалід, який виховує дитину без матері.

Під час навчання зазначеним категоріям громадян стипендія та призначена пенсія (державна соціальна допомога інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам) виплачуються в повному розмірі. (Стаття 22 в редакції Закону № 232-IV (232-15) від 21.11.2002)

Стаття 23. Державою визнається дактильно-жестова мова як засіб міжособового спілкування, а також як засіб навчання інвалідів з вадами слуху. Правовий статус та сфера застосування дактильно-жестової мови визначаються законодавством України. Інвалідам по слуху забезпечується доступ до засобів масової інформації шляхом титрування та здійснення сурдоперекладу на дактильно-жестову мову глухих інформаційних і тематичних телепрограм, кіно-, відеофільмів у порядку та на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України. (Стаття 23 в редакції Закону № 1773-IV (1773-15) від 15.06.2004)

Стаття 24. Після закінчення навчального закладу інвалідам надається право вибору місця роботи з наявних варіантів або надається за їх бажанням право вільного працевлаштування.

Закон України Про реабілітацію інвалідів в Україні
від 06.10.2005 № 2961-IV у редакції від 09.12.2015

Стаття 1.

Дитина-інвалід - особа віком до 18 років (повноліття) зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист; { Абзац третій статті 1 в редакції Закону № 4213-VI (4213-17) від 22.12.2011 }

Усунення обмежень життєдіяльності - система заходів, спрямованих на створення умов для досягнення або відновлення особою оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності та забезпечення її законодавчо визначених прав;

Реабілітація інвалідів - система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення; {Абзац одинадцятий статті 1 в редакції Закону № 4213-VI (4213-17) від 22.12.2011)}

Психолого-педагогічна реабілітація - система психологічних та педагогічних заходів, спрямованих на формування способів оволодіння знаннями, вміннями і навичками, надання психологічної допомоги, зокрема щодо формування самоутвердження і належної самооцінки особою своїх можливостей, засвоєння правил суспільної поведінки шляхом здійснення системної навчально-виховної роботи;

Психологічна реабілітація - система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості;

Соціальна допомога - система заходів, спрямованих на повернення особи до активного життя та праці, відновлення соціального статусу і формування в особи якостей, установок щодо пристосування до умов нормальної життєдіяльності шляхом правового і матеріального захисту її існування, підготовки до самообслуговування з формуванням здатності до пересування і спілкування, повсякденних життєвих потреб тощо;

Професійна орієнтація - науково обґрунтована система форм, методів, засобів впливу на особу для сприяння її професійному самовизначенню на основі врахування стану здоров'я, освітнього і

професійно-кваліфікаційного рівнів, інтересів, здібностей, індивідуальних, психофізіологічних особливостей та потреб галузей економіки;

Психологічна підтримка - система соціально-психологічних, психолого-педагогічних способів і методів допомоги особі з метою оптимізації її психоемоційного стану в процесі формування здібностей і самосвідомості, сприяння соціально-професійному самовизначенню, підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці та спрямуванню зусиль особи на реалізацію власної професійної кар'єри;

Психолого-педагогічний супровід - системна діяльність практичного психолога та корекційного педагога, спрямована на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-педагогічних і психотерапевтичних умов, що сприяють засвоєнню знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, особистісному становленню особи, нормалізації сімейних стосунків, її інтеграції в соціум;

Психологічна адаптація - система заходів, спрямованих на формування в особи здатності пристосовуватися до існуючих у суспільстві вимог та критеріїв за рахунок присвоєння їй норм і цінностей даного суспільства.

*** *Статистика:* діти-інваліди і діти з особливими освітніми потребами. У 2010 році чисельність осіб з інвалідністю склала майже в 6 % від загальної чисельності населення країни. В дошкільних навчальних закладах чисельність дітей з інвалідністю становить 0,5 % (6 766 осіб), в загальноосвітніх навчальних закладах - 1,5 % (62 804), у професійно-технічних навчальних закладах - 1,4 % (6 140), у вищих навчальних закладах 0,7 % (17 242).

Головними причинами в структурі інвалідності дітей в 2010 року займають вроджені аномалії - 28,3%, хвороби нервової системи - 28,1% і розлади психіки та поведінки - 14,4%.

За даними обстежень ПМПК (психолого-медико-педагогічних консультацій), згідно з якими у 2010-2011 навчальному році були визнані такими, що мають недоліки психофізичного розвитку - 1194,031 тис. дітей (15% від загальної кількості). При цьому кількість дітей з відставанням психофізичного розвитку зростає з кожним роком (на 12% в 2010/2011 порівняно з 2010/2009 навчальним роком).

1.3. Захист прав та соціальна робота з дітьми-інвалідами та дітьми з особливими потребами.

1.3.1. Організація навчання дітей інвалідів та дітей з особливими освітніми потребами;

Інтегроване навчання – залучення дітей з особливими потребами до навчання у загальноосвітніх закладах разом з іншими дітьми з метою

забезпечення їх рівного доступу до якісної освіти, враховуючи їх індивідуальні особливості.

Інклюзивне навчання (Інклюзія=Включення) - це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, яка передбачає навчання в умовах дошкільного, загальноосвітнього, професійно-технічного, вищого навчального закладу. З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти інклюзивні освітні заклади повинні адаптувати навчальні програми та плани, методи і форми навчання, використання існуючих ресурсів, партнерство з громадою до індивідуальних потреб дітей з особливими освітніми потребами.

Індивідуальна форма навчання – спосіб організації навчальної діяльності, який регулюється певним, наперед визначеним розпорядком, забезпечується педагогічними працівниками за місцем проживання учнів та організовується для забезпечення права громадян на здобуття повної загальної середньої освіти». Індивідуальна форма навчання може запроваджуватися для осіб, які: за станом здоров'я (у тому числі особи з особливими освітніми потребами, з інвалідністю та ті, яким необхідно пройти медичне лікування в закладі охорони здоров'я більше одного місяця) не можуть відвідувати навчальний заклад.

За можливістю та ініціативою навчального закладу можуть бути запроваджені **змішані форми навчання**, у тому числі **дистанційна** форма навчання. Важливим у соціально-педагогічній роботі з дітьми-інвалідами є залучення батьків до неї. Разом із своїми дітьми вони стають учасниками пізнавально-розважальних свят, фестивалів.

1.3.2. Організація для батьків консультацій психолога, юриста, інших вузьких спеціалістів, зустрічі з фахівцями Управління соціального захисту.

1.3.3. Індивідуальний соціально-психологічний супровід дітей – інвалідів –діагностика, корекційні вправи, індивідуальне консультування, профорієнтаційна робота.

1.3.4. Соціально-психологічна адаптація дітей з особливими потребами і дітей інвалідів:

1) Створення функціонального портрету учня - розрізнити особливості поведінки, що виникають як наслідок хворобливого процесу (так звані процесуальні) і риси, що формуються під впливом негативних умов середовища.

2) Профорієнтаційна діяльність: зважаючи на те, що «вторинні» зміни особистості можуть з'являтися під впливом усвідомлення дитиною своєї інвалідності, неможливості пристосуватися до середовища ровесників

(наприклад, займатися силовими видами спорту, мріяти про «престижні» для підлітків професії - водія, пілота тощо), необхідно орієнтувати учня на здобуття у майбутньому такої професії, що, з одного боку, йому доступна, а з іншого відповідає інтересам і нахилам.

3) Відомо, що у дітей з особливими потребами та дітей-інвалідів формуються механізми компенсації та над- компенсації хворобливих дефектів особистості. Соціальному педагогу потрібно це вчасно помітити, підтримувати і заохочувати ці риси у дитячому колективі.

4) у корекційній роботі з дитиною необхідно приділяти увагу розвитку критичності їх мислення і самооцінки.

5) У консультативній роботі з батьками дітей-інвалідів необхідно робити акцент на формуванні і закріпленні адекватної позиції «прийняття» дитини такою, яка вона є, допомагати батькам у зменшенні їх тривожності, оскільки це негативно впливає здоров'я та самопочуття їх дитини.

6) Підчас індивідуальних консультацій з батьками давати поради щодо організації відпочинку, дотримування правил техніки безпеки, участі у корекційно - розвиваючій роботі тощо.

7) Соціальному педагогу (або лікарю) необхідно провести з учителями, які викладають у класі, де навчається хвора дитина, відповідний інструктаж. У ході його потрібно надати інструкцію щодо дій педагога у той час, коли в учня може статися напад на уроці; визначити і скорегувати ставлення вчителя до хворої дитини у процесі навчального співробітництва.

8) Довести до класного керівника та вчителів інформацію, що поряд з хворою дитиною повинна сидіти дитина, яка, насамперед, перебуває із хворим у дружніх стосунках, зможе та вмєє надати першу допомогу у разі необхідності.

9) Інформувати вчителів про особливості навчальної діяльності хворих учнів: повільний темп роботи, труднощі в опрацюванні, необхідності виконання вправ; нездатність за необхідності прискорювати психічні і моторні дії, розподіляти увагу між двома об'єктами; необхідність індивідуального темпу.

10) Адаптаційні заходи щодо хворих дітей необхідно проводити у двох напрямках: по-перше, утримувати їх на тому рівні навчання, який максимально відповідає їх можливостям, по-друге, систематично надавати допомогу в адаптації таких дітей до умов навчального процесу та дружнього спілкування з ровесниками.

*У 1992 році Генеральна Асамблея ООН оголосила 3 грудня Міжнародним днем інвалідів. Мета, заради якої цей день був проголошений, - це дотримання прав людини і участь інвалідів в житті суспільства.

II. Соціальний супровід та захист прав дітей, які позбавлені батьківського піклування та дітей-сиріт

2.1. Нормативна база: Закон України Про охорону дитинства від 26.04.2001 № 2402-III у редакції від 21.02.2016, Закон України Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування від 13.01.2005 № 2342-IV у редакції від 21.02.2016, Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо соціального захисту осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування від 05.10.2006 № 230-V у редакції від 01.01.2008

2.2. Нормативне визначення цільової групи діти– сироти та діти позбавлені батьківського піклування

Діти, позбавлені батьківського піклування, - діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в зоні проведення антитерористичної операції, та безпритульні діти;

Дитина-сирота - дитина, в якій померли чи загинули батьки.

Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, - становище дитини, яке надає їй право на *повне державне забезпечення* і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування та особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки.

Право на *повне державне забезпечення* в навчальних закладах мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, віком до вісімнадцяти років та особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при продовженні навчання до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи із їх числа звільняються від плати за навчання в державних і комунальних навчальних закладах усіх рівнів.

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, крім повного державного забезпечення виплачується стипендія в розмірі, який на 50 відсотків перевищує розмір стипендії у відповідному навчальному закладі, а також виплачується 100 відсотків заробітної плати, яка нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики.

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, до завершення навчання виплачується щорічна допомога для придбання навчальної літератури в розмірі трьох місячних стипендій. Виплата зазначеної допомоги здійснюється протягом 30 днів після початку навчального року за рахунок коштів, що передбачаються для навчальних закладів у відповідних бюджетах.

При наданні особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, академічної відпустки за *медичним висновком* за ними зберігається на весь період академічної відпустки повне державне забезпечення та виплачується стипендія. Навчальний заклад сприяє організації їх лікування.

Випускники навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуються за рахунок навчального закладу або відповідної установи у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, одягом і взуттям, а також одноразовою грошовою допомогою в розмірі не менше шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку. Нормативи забезпечення одягом і взуттям затверджуються Кабінетом Міністрів України. За бажанням випускників навчальних закладів їм може бути видана грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форм власності, профспілкові та інші громадські організації можуть надавати шефську допомогу закладам для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячим будинкам сімейного типу у зміцненні матеріальної бази, організації трудового навчання, проведенні масових заходів, організації індивідуальної роботи з вихованцями цих закладів, а також у подальшому навчанні, працевлаштуванні, розвитку спортивних і творчих здібностей, забезпеченні житлом осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

2.3. Основні напрями соціального супроводу дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

2.3.1. Облік таких дітей у навчальному закладі.

2.3.2. Спостереження за ними, вивчення їх стану, потреб, специфіки виховання, внутрішньо сімейних та внутрішньогрупових відносин.

2.3.3. Виконання п.п.2.3.1 і 2.3.2. дозволять визначити ймовірні напрямки правової та соціальної допомоги, в тому числі за участю інших фахівців та організацій.

Прим. У соціальній роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, соціальні працівники повинні дотримуватися таких етичних норм: визнавати цінність кожної дитини, дотримуватися конфіденційності, ставитися до дитини як до особистості, уникати «ярликів», не давати пустих обіцянок, що неможливо виконати, демонструвати позитивні моделі поведінки, не підтримувати виявів небажаних якостей (ревнощів, споживацького ставлення, агресивності), демонструвати позитивне ставлення до всіх дітей, поважати думку, почуття та добровільний вибір дитини, акцентувати увагу дитини на власних позитивних характеристиках і здобутках, не знецінювати роботу працівників школи в очах дітей та інших працівників школи, враховувати їхній досвід та побажання щодо роботи з дітьми цієї категорії. Таким дітям властиві споживацьке ставлення до опіки та уваги, почуття ворожості, заздрощів щодо дітей, які виховуються батьками, підвищена чутливість до образ, брак образу матері, ідеалізація батьків, низька здатність розуміти чийсь почуття та співчувати. Також негативними наслідками є дефіцит любові, ласки, уваги; ранні сексуальні зв'язки; випадки сексуального насилля тощо.

III. Соціальний супровід та захист прав дітей з малозабезпечених сімей

3.1. *Нормативна база:* Закон України Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям від 01.06.2000 № 1768-III у редакції від 10.06.2015. Закон України Про попередження насильства в сім'ї від 15.11.2001 № 2789-III у редакції від 28.12.2015, Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми від 26.01.2016 № 936-VIII, Закон України Про протидію торгівлі людьми від 20.09.2011 № 3739-VI у редакції від 09.12.2015,

3.2. *Нормативне визначення цільової групи діти з малозабезпечених сімей*

Малозабезпечена сім'я — це сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

3.3. *Основні напрями захисту прав та соціального супроводу дітей з малозабезпечених сімей.*

3.3.1.. Виявлення такого роду сімей (! не всі розуміють чи знають, що сім'я має права, гарантовані Законом України Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям) , спостереження за ними, вивчення їх

стану, потреб, специфіки виховання дітей і внутрішньосімейних відносин. Це дозволить визначити тип сім'ї, ймовірні напрямки допомоги, в тому числі за участю інших фахівців та організацій;

3.3.2. Надання юридичної допомоги: представництво інтересів дітей з малозабезпечених сімей у державних органах і службах у справах дітей, органах опіки і піклування, державних установах і громадських організаціях, надання консультаційних послуг, захист прав тощо.

3.3.3. За необхідністю залучення до взаємодії психологічну службу.

3.3.4. Організацію дозвілля і відпочинку дітей з даної категорії сімей за допомогою адміністрації закладу, батьківського комітету, Ради школи, спонсорів.

3.3.5. Допомога у працевлаштуванні, сприяння у створенні клубів, гуртків, центрів тощо для допрофесійного та професійного навчання;

3.3.6. Надання правової та практичної допомоги у працевлаштуванні неповнолітніх;

3.3.7. Допомога у створенні асоціацій, об'єднань, груп самопомоги, сприяння в організації спілкування з уже існуючими групами, окремими особами тощо;

3.3.8. Допомога в організації різних курсів, гуртків і шкіл, у тому числі приватних;

3.3.9. Створення спеціальних благодійних фондів

3.3.10. Просвітницька робота щодо попередження шкідливих звичок, правопорушень, торгівлі людьми тощо.

Прим. У 1992 році Генеральна Асамблея ООН оголосила 17 жовтня як Міжнародний день боротьби за ліквідацію бідності.

IV. Соціальний супровід та захист прав дітей–мігрантів і тимчасово переміщених

4.1. Нормативна база: Закон України Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб від 20.10.2014 № 1706-VII у редакції від 21.02.2016, Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб 24.12.2015 № 921-VIII, Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми від 26.01.2016 № 936-VIII, Закон України Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей від 02.06.2005 № 2623-IV у редакції від 09.12.2015.

4.2. Нормативне визначення цільової категорії.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) - це особи, яких «змусили або вони прийняли рішення залишити або покинути свої будинки, місця звичайного проживання, зокрема в результаті або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або викликаних діяльністю людини лих, і хто не перетинав міжнародно визнаних державних кордонів».

***Статистика: більше ста захисників України були вбиті під час Майдану в січні–лютому 2014 року. Від рук терористичних угруповань загинуло більше 6 500 осіб, з них більше 620 жінок і дівчат. Більше 1500 осіб – це ті, хто зникли безвісти. Близько 5 мільйонів осіб перебувають на території конфлікту. Кількість поранених серед військових та цивільних оцінюється приблизно в 16 385 осіб (з них більше 180 дітей). Вони повертаються у свої сім'ї, де зустрічають їх по-різному. Події в державі не оминули нікого.

Наслідком окупації та війни стали близько півтора мільйона вимушених переселенців з Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей, яких називають внутрішньо переміщеними особами. Кидаючи будинки, квартири та майно, люди ідуть туди, де не вибухають снаряди і не рвуться гранати, де можна знайти мир та тишу. Серед внутрішньо переміщених осіб 2/3 дорослого населення – це жінки, 32% дітей. Їм потрібно знайти дах над головою, роботу, кошти для існування. Їм потрібно пристосуватися до нових умов життя, нового соціального та культурного оточення, нового міста чи селища, де багато чого є незнайомим. Необхідно подолати страх, невіру, розпач, депресію та агресію, щоб продовжувати своє життя в нових умовах.

4.3. Основні напрями захисту прав та соціального супроводу дітей–мігрантів і тимчасово переміщених.

4.3.1. *Забезпечення права на освіту.* Освіта, окрім своїх традиційних функцій, у період збройного конфлікту і після нього відіграє додаткову роль забезпечення фізичного, психосоціального і когнітивного захисту постраждалого населення, особливо дітей. Перебуваючи в навчальних закладах, діти менше потрапляють у ситуації насильства, трудової чи сексуальної експлуатації, втягнення в бойові дії чи кримінальні угруповання.

4.3.2. Педагогічні працівники навчальних закладів можуть **виявляти** дітей, яким потрібна психологічна, педагогічна чи соціальна допомога, і, по можливості, надавати її або перенаправляти учнів до інших фахівців або до

органів державної влади чи громадських, міжнародних організацій, волонтерів.

4.3.3. Адміністрація навчальних закладів може мобілізувати ресурси громади для надання необхідної допомоги постраждалим дітям чи їхнім сім'ям.

4.3.4. Додаткова освіта: у навчальних закладах діти та їхні сім'ї дізнаються нову актуальну для виживання в період конфлікту інформацію і знання. Вони, наприклад, оволодівають знаннями, про те як уникати мін та що робити у випадку виявлення вибухонебезпечних об'єктів; хто, де і яку допомогу надає внутрішньо переміщеним особам та іншим верствам населення, які зазнали наслідків військового конфлікту; як упоратися з випадками насильства тощо. Упровадження в навчальних закладах програм конструктивного вирішення конфліктів, медіації сприяє зниженню рівня агресії в громадах і попередженню конфліктів, а також утвердженню ідей миробудування, а сам педагог має бути моделлю миротворця для наслідування.

4.3.5. У зонах безпосередніх військових дій та близьких до них територій навчальні заклади можуть бути місцями, де діти та їхні сім'ї, можуть знайти притулок.

4.3.6. Навчальні заклади можуть також виконувати не притаманну для себе роль пунктів надання різної допомоги (медична, санітарна, гігієнічна, правова, розповсюдження продуктів харчування, одягу тощо). Особливо це стосується сільської місцевості, там де й так традиційно школа має більше функцій, оскільки є осередком культурного життя громади.

V. Соціальний супровід та захист прав дітей, які постраждали від стихійного (технологічного) лиха.

5.1. Нормативна база.

Кодекс цивільного захисту України, затверджений 02.10.2012 № 5403-VI у редакції від 01.01.2016.

5.2. Нормативне визначення категорії та понять надання правової і соціальної допомоги

Стаття 38. Психологічний захист населення:

1. Заходи психологічного захисту населення спрямовуються на зменшення та нейтралізацію негативних психічних станів і реакцій серед населення у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій і включають:

- 1) планування діяльності, пов'язаної з психологічним захистом;
- 2) своєчасне застосування ліцензованих та дозволених до застосування в Україні інформаційних, психопрофілактичних і психокорекційних методів впливу на особистість;
- 3) виявлення за допомогою психологічних методів чинників, які сприяють виникненню соціально-психологічної напруженості;
- 4) використання сучасних психологічних технологій для нейтралізації негативного впливу чинників надзвичайних ситуацій на населення;
- 5) здійснення інших заходів психологічного захисту залежно від ситуації, що склалася.

2. Організація та здійснення заходів психологічного захисту населення покладаються на центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Стаття 39. Організація навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях:

1. Навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях здійснюється:
  - 2) за місцем навчання - дітей дошкільного віку, учнів та студентів;
2. Організація навчання діям у надзвичайних ситуаціях покладається:
  - 2) дітей дошкільного віку, учнів та студентів - на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, який розробляє та затверджує навчальні програми з вивчення заходів безпеки, способів захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних надзвичайними ситуаціями, з надання домедичної допомоги за погодженням з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.
3. Стандартами професійно-технічної та вищої освіти передбачається набуття знань у сфері цивільного захисту.
4. Порядок здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях встановлюється Кабінетом Міністрів України.
5. Громадські організації та позашкільні навчальні заклади здійснюють навчання діям у надзвичайних ситуаціях відповідно до своїх статутів.

Стаття 41. Формування культури безпеки життєдіяльності населення. Навчання учнів, студентів та дітей дошкільного віку

1. Культура безпеки життєдіяльності населення - це сукупність цінностей, стандартів, моральних норм і норм поведінки, спрямованих на підтримання самодисципліни як способу підвищення рівня безпеки.

2. Популяризація культури безпеки життєдіяльності серед дітей та молоді організовується і здійснюється центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, громадськими організаціями шляхом:

- 1) проведення шкільних, районних (міських), обласних та всеукраїнських змагань з безпеки життєдіяльності;
- 2) проведення навчально-тренувальних зборів і польових таборів;
- 3) участі команд - переможниць у заходах міжнародного рівня з цих питань.

3. Навчання учнів, студентів та дітей дошкільного віку діям у надзвичайних ситуаціях та правилам пожежної безпеки є обов'язковим і здійснюється під час навчально-виховного процесу за рахунок коштів, передбачених на фінансування навчальних закладів.

4. Навчання дітей дошкільного віку діям у надзвичайних ситуаціях та запобігання пожежам від дитячих пустощів з вогнем проводиться шляхом формування у них поведінки, відповідної віку дитини, щодо власного захисту та рятування.

5.3. Основні напрями захисту прав і соціального супроводу дітей, які постраждали від стихійного (технологічного) лиха.

5.3.1. Забезпечення права на освіту.

5.3.2. Надання психологічної, педагогічної чи соціальної допомоги, залучення інших фахівців або органів державної влади, громадських, міжнародних організацій, волонтерів.

5.3.3. Збір гуманітарної допомоги для передачі постраждалим дітям чи їхнім сім'ям.

5.3.4. Додаткова освіта: проведення навчання діям під час природних чи технологічних лих, а також під час ліквідації їх наслідків.

5.3.5. У разі необхідності організація тимчасового перебування або притулку.

5.3.6. Створення пунктів надання необхідної допомоги (медичної, санітарної, гігієнічної, правової, гуманітарної тощо).

Джерела:

Загальна нормативно-правова база захисту прав:

1. *Загальна декларація прав людини*, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року;
2. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод* зі змінами, внесеними Протоколом N 11 (994_536) (Конвенцію ратифіковано Законом N 475/97-ВР від 17.07.97). Офіційний переклад затверджено Міністерством закордонних справ України 27 січня 2006 року.
3. *Конституція України, розділ II, Права, свободи та обов'язки людини і громадянина.*

Міжнародні і державні документи щодо захисту прав дитини:

4. *Конвенція про права дитини* (Конвенцію ратифіковано Постановою ВР N 789-XII (789-12) від 27.02.91) (Додатково див. Резолюцію (995_b10) від 21.12.95) (Додатково див. Факультативний протокол (995_b09) від 01.01.2000) Дата підписання Україною: 21 лютого 1990 р. Набуття чинності для України: 27 вересня 1991 р.
5. *Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії* (Факультативний протокол ратифіковано Законом N 716-IV від 03.04.2003)
6. *Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці №182* (Рекомендацію до Конвенції додатково див. в документі від 17.06.1999) (Конвенцію ратифіковано Законом № 2022-III від 05.10.2000)
7. *Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення* Рекомендація СМ/Рес (2009) 10 про викоренення всіх форм насильства щодо дітей
8. *Закон України Про охорону дитинства* від 26.04.2001 № 2402-III у редакції від 21.02.2016
9. *Закон України Про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини"* на період до 2016 року (*Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2009, N 29, ст.395*)
10. *Загальнодержавна програма "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини"* на період до 2016 року, затверджено Законом України від 5 березня 2009 року № 1065-VI

11. *Указ Президента України Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалено Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011*